Koronavirüs Aynasında Küreselleşme, Sosyolojimiz ve Komplo Teorileri

Yasin Aktay*

Dünyanın gailesi içinde koşuşturup duran, en önemli en hayati gibi görünen gündemlerin arasından çıkıp gelen ve kendini bütün dünyanın gündeminin merkezine yerleştiren bir virüs. Nasıl bir aktör, nasıl bir etki ve nasıl bir nüfuz ile bütün dünya sistemine tarihin hiçbir döneminde hiçbir aktörün yapamadığı etkiyi yapabildi? Şimdiye kadar hiç öngörülemeyen bir etkiyle yepyeni bir tecrübe yaşattı insanlığa ve yaşatmaya devam ediyor. Bırakınız yakın tarihimizi, bilebildiğimiz insanlık tarihinde böylesi bütün dünyayı aynı anda standart bazı uygulamalara sevk eden ve dünyayı aynı anda aynı pratiklerde birleştiren, üstelik işlemekte olan bütün bir sistemi durduran başka bir olay yok. Koronavirüs yol açtığı dramlar, panikler, ölümler ve hastalıklar üzerinden değil elbet, aynı zamanda şimdiye kadar kuragelmiş olduğumuz dünyamızın mahiyetine, zaaflarına ve anlamına da ışık tutan bir etki yapmış oldu. "Son ırmak kuruduğunda, son ağaç yok olduğunda, son balık tutulduğunda; beyaz adam paranın yenmeyen bir şey olduğunu anlayacak" diyen meşhur Kızılderili atasözü şimdi sadece Amerika kıtasını işgal eden beyaz adama değil bütün dünyanın kulaklarında çınlayacak güncelliğiyle Koronavirüs salgınının etkileriyle ifade ediliyor. İnsanlığın çoğalma, büyüme, hızlı hareket etme, üretme ve tüketmede kendini kaybetmiş hali, bu esnada ürettiği para, mal, değerler, teknolojiler, araçlar, hepsi bir koronavirüs sağlını karşısında hiçbir anlam ifade etmeyebilecek bir anlam şokuna maruz kaldı.

Bütün dünyada hükümetlerin, savunma, uzay araştırmaları, sağlık, teknoloji ve eğitim alanındaki önceliklerine dair önemli bir sorgulamayı da başlatması mukadder olan bu salgının aynı zamanda uluslararası iş bölümünün bir parçası olarak tekstil gibi bazı alanların gelişmekte olan ülkelere kaydırılmış olmasının

* Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyoloji

yeri geldiğinde nelere yol açabileceğine dair önemli bir tecrübe yaşanmış oldu. Buna mukabil evlerine kapanmak durumunda kalan dünyanın her tarafındaki insanların küresel nitelikteki bir salgının etkilerine karşılık yine küresel nitelikteki bazı organizasyonların nispeten ne kadar hafifletici olabildiği de birlikte görülmüş oldu. Neticede eve çekilen hayatın idamesi biraz da küresel bir ağa sahip internet teknolojisiyle sağlanabilmiş oldu.

Hülasa, Koronavirüs ölçeğinde istisnai bir vakanın bundan sonra dünyayı, küreselleşmeyi, uluslararası ilişkileri yorumlayan teorik yaklaşımlarımıza da ciddi bir etkisi olacağı açıktır. Daha olayın ortasındayken, herkesin bir de post-korona gündemine yoğunlaşmış olduğu bu günlerde, önce başımıza gelene dair anlamlı bir söylem bulmamız lazım.

Gerçekten De Hiçbir Şey Eskisi Gibi Olmayacak Mı?

İster bir sosyolojik durum olarak küreselleşme isterse de bir uluslararası düzen olarak küreselleşmenin gündelik hayatı kolaylaştırdığı kadar eşitsizliği ve adaletsizliği de aynı ölçüde düzenin önlenemeyen bir unsuru haline getirmiş olduğu bir gerçek. Küresel dünyamızın talihli kesimleri için büyük fırsatlar sunan küreselleşme başka kesimler için işgal, zulüm, sömürge ve savaşlar getiriyor. Üstelik küresel dünyanın merkezi güçleri kendi aralarındaki ihtilaflar savaşa dönüştüğünde bu savaşı kendi topraklarının dışında kürenin belli coğrafyalarında hallediyorlar. Afganistan, Suriye, Yemen, Libya, Irak, Mısır bu savaşların önemli alanları, hepsi de İslam Dünyasının parçası ve hepsinde kim savaşıyorsa onlar adına Müslümanlar savaşıyor ve ölüyor. Soykırımlara, insan hakkı ihlallerine ve demokrasiye karşı inanılmaz bir duyarlılık satan Batı dünyasının İslam dünyasında akan kana karşı sergilemekte olduğu duyarsızlık mevzubahis küresel dünyanın özelliklerinden biri. 9 yıldır devam etmekte olan Suriye krizini çözmek yerine Batı dünyasının ortaya koyduğu tavır bu krizden doğan mülteci dalgalarının kendi kıyılarına vurmasına karşı alınacak tedbirlerin ötesine geçmiyor.

Mülteci akınına karşı kapatılan sınırlar küreselleşmenin bir bakıma kendini inkarını beraberinde getirirken, bugün karşımıza çıkan Covid-16 kodlu yeni tip Koronavirüs şimdiden yol açmış olduğu sonuçlarla bu inkara karşı ciddi bir fatura çıkarmış bulunuyor. İnsanoğlunun bilimiyle, teknolojisiyle, ulaşım ve iletişim ağları ve konforuyla kurabileceği en iddialı düzen bugün hiç kimsenin öngöremediği bir tehditle yerle bir oluyor.

Covid-19 virüsünün şimdiden yol açmış olduğu sonuçların elbette sonuna gelmiş değiliz, ancak şimdiden görünen bu salgının hayatımızda çok radikal bir değişime, gelişmelere yol açacağıdır. Hep söylenir ya, hiçbir şey artık eskisi gibi olmayacak. Ama tam olarak ne değişecek? Bundan sonra söyleyeceklerimizin önemli bir kısmı bu salgının yol açacağı değişimlerin atmosferinde bir anlam bulacaktır.

Bir Korona Bin Nasihatten Evladır

Çin'in Wuhan kentinde çıktıktan sonra bütün dünyaya hızla yayılan yeni tip Korona virüsü Covid-19'un nihayet Türkiye'de de görülmesiyle birlikte çağımızın vebasıyla ilgili gelişmeleri uzaktan izleme konforumuzu biz de kaybetmiş olduk.

Korona'nın varlığı ve yayılma istidadı aslında "çağdaş" boyutuyla yaşadığımız hayatın, iyice alışmış olduğumuz ama dikkatimizden kaçmış veya unuttuğumuz, göremediğimiz birçok yanını fark etmemizi sağlıyor. Küreselleşmenin insanlığa sunmuş olduğu muazzam bilgi birikimi bilgi, meta ve emeğin dolaşım, iletişim, ulaşım hızının sunduğu kolaylıklar kadar bunun barındırdığı risklere karşı insanın ne kadar aciz kalabildiği…

Hatta bizzat küreselleşmenin sunduğu imkanlar ve kolaylıkların, beraberinde riskleri de geometrik olarak katlayarak büyütüyor olduğu. Çin'in bir şehrinde ortaya çıkan bir virüsün kısa sürede bütün dünyaya yayılan bir salgın haline gelmiş olması büyük ölçüde küreselleşmenin sağladığı dolaşım hızı ve imkanları sayesinde mümkün olabiliyor.

Dünya aslında her zaman riskler, tehlikeler barındıran bir yer oldu. Depremler, fırtınalar, seller, doğal afetler... Bütün bunlara karşı insan tarih boyunca tedbirler almaya çalıştı. Deprem risklerine karşı en sağlam yapıları kurmaya, deprem olsa da yıkım ve ölüm getirmeyecek tedbirler almaya çalıştı. Genellikle bölgesel sınırlarda kalan bu tür doğal afetlere karşı tedbir alma konusunda modern insan işi biraz daha ileriye götürdü. Hiçbir ihtimali devre dışı bırakmadan, depremlerin, sellerin, doğal afetlerin etki etmediği güvenli bir dünya kurmaya odaklandı. Depremden etkilenmeyen binalar, sellerden etkilenmeyen şehir planlamaları, hastalıkları mevzi sınırlarda bırakacak tedaviler modernliğin en büyük başarısıydı.

Nedensellik zinciri içinde bilimsel aklın güvenli bir dünyayı yaratma konusunda kendine yeterli olacağı varsayıldı. Buna rağmen "sigorta" sistemi, hesaplanamayan muhtemel gelişmelerin bütün bir yapıyı etkilememesini sağlamak üzere, mevzi bir aksamanın bütün sistemi çökertmemesi için geliştirilmiş bir düşünceye dayanmıştır. Neticede mevzi bir gelişme olsa da bunun sisteme bir zarar vermemesi sağlanacaktı.

Aslında küreselleşme gerçeğini en fazla hissettiren gelişmeler zannedildiği gibi malların, paranın ve emeğin dolaşımı ve iletişim ve ulaşım imkanlarından ziyade etkisi ulusal sınırların ötesine geçen afetler olmuştur. Bunun için mesela Çernobil ve AIDS en önemli örnekler olmuştur. Çernobil nükleer reaktöründe meydana gelen bir patlamanın etkisi sadece Rusya'nın sınırlarında kalmamış çevre ülkelerin hepsinde üstelik yıllara yayılan etkisini gösterince küreselleşme-

nin farkına bir başka türlü varılmıştı. Aynı şekilde AIDS hastalığının ulusal sınırları aşan yayılması da küreselleşmenin varlığını içerdiği büyük risklerle aynı zamanda hissettirmişti.

İnsanoğlu ortaya koyduğu sistemlerle övünme sınırını aştıkça, bu sistemlerin içerebileceği risklere karşı da derin bir gaflete düşüyor. Bugün yaşamakta olduğumuz dünyada insanın sergilediği etkinliğine, gücüne, aklına, kabiliyetlerine dair söylemler neticede bir virüs karşısında düşebileceği acizlik ihtimalini tamamen yok sayan bir gafletin perdesini de örüyor. O yüzden bütün dünyayı yavaş yavaş esir almaya yüz tutan Korona virüsü insana bu dünyadaki yerini hatırlatan bir etki yapıyor.

İster laboratuvarda üretilmiş olsun ister doğal yollarla gelişmiş olsun, korona insanın ürettiği medeniyetin sınırlarını gösteriyor. Başımızdaki bulutların aniden üzerimize çökmeyeceğine dair nasıl bir güven taşıyıp dünyada azgınlığa düşüyordu insanoğlu? Veya dağların yürüyüp başımıza yıkılmayacağına veya yerin yarılıp bizi yutmayacağına nasıl güvenip de başka insanlara, canlılara, tabiata hüküm taslamaya nasıl kalkıyordu?

Kapımızı çalan yoksuldan, mülteciden esirgediğimiz ekmeğin, suyun, konforun ve sair sahip olduğumuzu zannettiklerimizin aslında bize ait olmadığını hangi ders anlatabilir?

Dünyayı fesada boğan azgınların ürettiği bir virüs de olabilir, onların azgınlığının sonucu olarak hepimize musallat olan bir musibet de olabilir Korona. Her halükârda zengini-yoksulu, doğuluyu-batılıyı, güneyliyi-kuzeyliyi, yöneteni-yönetileni, velhasıl hiç kimseyi ayırt etmediği, etmeyeceği de muhakkak olan bu musibet kimine bin nasihat de verebilir kiminin azgınlığını daha da artırabilir.

İnsanları Birbirlerinden Uzaklaştırarak Birleştiren Virüs

Başımıza gelen her iyi şey gibi her musibetin de her şeyden önce bir imtihan boyutu var. İmtihan genellikle bilmediğimiz, çalışmadığımız yerlerden çıkar sanırız, ama aslında çoğu kez tam da çalıştığımızı sandığımız, bilip ezberlediğimizi sandığımız yerlerden gelir ama bir anda ezberlerimizi unutur, çalıştığımız konuda üşengeçliğimiz, tembelliğimiz veya cimriliğimiz tutar, doğru cevabı vermez, doğru tavrı takınmayız.

Korona virüsü ile ilgili çetin bir imtihandan geçiyoruz. Aslında çok emsalsiz bir süreç ve imtihan. Bir yanıyla ülkenin bütün halklarını hatta bütün dünya halklarını zenginiyle-yoksuluyla-fakiriyle, işçisiyle-işvereniyle, dinlisini-dinsizini, siyahını-beyazını bütün ırklarını birbirinden ayırmadan bulup yakalayan ve herkese eşit davranan bir virüs. Belki bilmediğimiz, görmediğimiz, fark etmediğimiz bazı farkla gözetiyordur, ama buna henüz muttali olamıyoruz. Çünkü

görebildiğimiz kadarıyla henüz hiçbir fark gözetmiyor. Hatta belki daha zengin ülkeleri daha önce vurmaya başlamış bile.

Bir anlamda küreselleşmiş, birbiriyle bütünleşmiş, kaynaşmış, iç içe geçmiş bir dünyanın bütünlüğüne, kaynaşmışlığına ve birliğine dair tecrübeyi en acı şekilde yaşatıyor.

Aslında bu dünyanın birliğine dair daha güçlü aldığımız sinyalleri çok göz ardı ettik. Küresel iletişim cihazlarının her gün evimizin içine kadar, yetmedi cebimizin içine kadar getirip gözümüzün önüne koyduğu başkalarının ölümü, yoksulluğu, acılarına dair tecrübe bize küreselleşmenin yüklemesi gereken sorumluluğu yeterince öğretmedi, anlatmadı. Aylan bebeğin Akdeniz kıyılarına vuran, Erva çocuğun Zeytin ağacının dibine düşen cesetleri yeterince büyük şoklar olarak hissedilmeliydi bu kürede. Küresel alışkanlıklar bize onu sadece bir medya metaı haline getirdi, duygularımızı harekete geçirmedi.

Aylan'ın ve Erva'nın ardındaki büyük trajedi aslında bütün dünyanın kapısını her gün çalıyordu, ama dünya sözüm ona küresel dünyanın bu tecrübesini olayın kendisinden daha korkunç bir aymazlıkla karşılamanın yolunu buldu. Herkes ceplerine, bilgisayar ve TV ekranlarına düşüveren bu görüntülerin kapılarına bir dizi mülteci taşıyıp getirmesine karşı alınacak önlemlere odaklandı. İş o noktaya geldiğinde küreselleşmenin bütün imkanlarını fütursuzca sömüren dünya bunun kendisine yükleyebileceği sorumluluktan kaçmanın yollarını bulmaya odaklanıyordu.

Şimdi sımsıkı kapattıkları kapıların içinden mini minnacık bir virüs en rahat ve en hoyrat biçimde geçip saltanatını bütün dünyaya kuruyor. Küreselleşmenin koyduğu istisnaları da aşarak, hiçbir istisna bırakmadan mutlak küreselleşmeyi uygulayarak yayılıyor.

Sınır tanımayan virüse karşı şimdi bütün insanlar birbirlerinden uzaklaşarak, koparak, tecrit olarak birleşiyorlar. Bu da virüsün müthiş ironisi. Hepimizi birbirimizden ayırarak hepimizde ortak bir bilinç, ortak bir dil ve ortak bir duyarlılık geliştiriyor. Konuşarak, birbirlerine yakın durarak, mesafeleri kapatarak sürekli ayrışıp çatışmaya ve didişmeye alışmış insanlar, şimdi bir virüs sayesinde birbirinden uzaklaşarak birleşiyor ve kaynaşıyor. Sadece bu görüntü bile virüsün çok anlamlı, tutarlı ve planlı bir iş yapan akıllı bir virüs olduğu izlenimi veriyor.

Hepimiz aynı dünyadayız ve hepimiz birbirimize karşı sorumluyuz. O yüzden zararlı şeyler konusunda, "bu sadece beni ilgilendirir" deme lüksüne sahip değiliz. Özgürlüklerimizin nerede birbirimizin özgürlüğüne değdiği, dahası nerede birbirimizin felaketini çağırdığı konusunda daha duyarlı daha sorumlu olmak zorundayız.

Hepimiz belki ilk defa bu ölçekte aynı imtihana maruz kalıyoruz, üstelik bizi, bütün ayrılık, gayrılıklarımıza rağmen aynı yerden vurup birleştiren bir imtihanla. Ama bu imtihana karşı verdiğimiz cevaplar konusunda da ayrışmaktan geri durmuyoruz. Bu olayı bile kendi siyasi kazançlarımız için bir fırsata dönüştürmekten geri durmuyoruz. Oysa gözümüzü kulağımızı açıp bu virüsün bize neler söylediğini anlamakla meşgul olmamız gereken bir durumdayız. Cuma namazı, umre veya gece kulübü, Avrupa seyahatleri ve maç müsabakalarını yarıştırmanın hiçbir anlamı yok.

Bu virüs hiçbirini ayırt etmiyor. Kimsenin bu virüsü kendi politik kazanımları için safına çekmeye çalışması da kar etmez. Bu, öyle kandırılıp safına çekilecek bir virüs gibi görünmüyor. Belki hazır bizi birbirimizden uzaklaştırmışken, sosyal mesafelerimizin anlamlılığı, değeri ve geçerliliği üzerine yeniden düşünmemiz için bir fırsat veriyor. Bizi uzaklaştırırken ne kadar da birleştiriyor, tam da bu noktadan yola çıkabiliriz. Bize her gün bu davet bir vesileyle geliyor aslında, ama ilk defa bu kadar kesin, bu kadar kararlı ve bu kadar etkili bir biçimde geliyor. Göz açmak, kulak vermekte fayda var.

Koronavirüs'ün Küresel İktidarı

Gözle görülmeyen, kulakla duyulmayan, birçok özelliği hala bilinmeyen mini minnacık varlığıyla meçhul düşman Koronavirüs bütün ihtişamıyla emsalsiz bir iktidar kurdu hayatımızda.

Şimdiye kadar hiçbir gücün yapamadığını yaptı, yapıyor. Birbiriyle türlü ihtilaflar içinde bulunan, rekabet eden, savaşan bütün dünya devletlerini kendisiyle meşgul etmek suretiyle, ortak bir sorun temelinde adeta birleştirdi. Küresel yaşam kültürünün vazgeçilmezleri haline gelmiş olan, hani bir saat dursa bütün hayatı sekteye uğratacağı düşünülen bütün kurumları öngörülemez bir geleceğe kadar tatil etti, yaşama alışkanlıklarını değiştirdi, son sürat devam eden hayata ani bir fren çektirdi. Ölmeden önce öldürdü, kıyameti kopmadan önce kopardı.

Ölmeden önce ölmeyi müminler hacla, oruçla, namazla periyodik olarak tecrübe ederler. Bunu tecrübe etmek dini bir görev. Bir inananlar topluluğuyla birlikte hayatın ayrıştıran, bölen, çatıştıran, uzaklaştıran rutinine karşı tevhid eden, birleştiren, ortaklaştıran tecrübeye davet eden çağrıya icabet bize o ölüm tecrübesini, ölümden önce yaşatıyor, bize bizi öğretiyor. Tabi o tecrübeyi yaşamaya insanlar gönüllü olarak icabet ederler.

Bu tecrübe hayatın bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu öğretir. Ancak, hayatın oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu bilmek hayatı ciddiye almamayı değil, bilakis daha fazla ciddiye almayı telkin eder, ama gerçek anlamı üzerinden. Bir nefesine hükmedemediğimiz bir dünyanın sihrine kapılıp aynı özden yara-

tılmış olduğumuz insanların hukukuna tecavüz etmemeye, insanlara zulmetmemeye, zalimlere de boyun eğmemeye, kula kulluk etmemeye ve ettirmemeye ahdedecek bilince ve iradeye ulaştırır böylece. Bu dünyada kazandığımızı zannettiğimiz hiçbir şeyin bize kalıcı olmadığını, bizim zannettiğimiz hiçbir şeyin bize ait olmadığını, bilakis bizim bütün varlığımızın O'na ait olduğunu anlarız.

İnsanca halimizle, insanca yorum farklarımızla birlikte anlarız tabi. Yoksa bu davete katılan herkeste bu tecrübe aynı etkiyle son bulmuyor elbet.

Nitekim şimdi de böyle bir tecrübeyi başka türlü yaşamaya bizi bir virüs mecbur bırakıyor. Bütün insanlığın bilim adına, teknoloji adına, gelişmişlik adına kat etmiş olduğu bütün mesafeleri bir anda sıfırlayan bir tecrübenin insanlığa hümanizm adına bir miktar tevazu hatırlatması beklenmez mi? Hangi bilgi seviyesine ulaşmış olursa olsun, insanın bilmedikleri hala bildiklerinin yanında ne kadar da az kalıyor…

Aslında bilim felsefesi ile uğraşanlar, hatta bilimin kendisiyle uğraşanlar dünyada genel olarak bu bilince daha fazla yaklaşmışlardır. Bu çevreler 19. yüzyılın müstağni, kibirli hümanizminden uzun zamandır dinle didişmenin anlamsızlığının farkındadırlar.

Koronavirüs bütün dünyayı ilginç bir biçimde ortak düşmana karşı birleştirmiş durumda. Sosyolojideki meşhur kural gerçekleşiyor. Ortak düşman grup bağlılığını pekiştirir ve yeni bir grup bilinci oluşturur.

Bu virüs belki böyle bir rol oynamak üzere hayatımıza girdi. İnsanlık olarak kendi halimize bize anlatmak üzere, bize kendimizi, insanlık durumumuzu öğretmek üzere gelmiş gibi. İlginç bir biçimde böyle bir akıl ve hedef yüklü gibi bu virüse. Biyolojik genetiğini çözersek bu mesajı okuyamayabiliriz ama manevi genetiğinde bu etki açıkça okunuyor. Tabi yine insanca halimizle, insanca yorum farklarımızla birlikte okunuyor. Bu kadar açık bir durumu yine kendi iflah olmaz marazatı ve mazarratıyla okumaktan geri durmayanlar da olabiliyor.

Koronavirüs Kimin Silahı, Kimin Komplosu?

Koronavirüsün hayatımızı tamamen teslim aldığı bir ortamda, üstelik zengin-fakir ülke veya insan ayırımı yapmadan hükmünü herkese geçirdiği bir ortamda en iyi yapacağımız şey düşünmek, konuşmak ve akıl yürütmek. Doğal olarak ilk akla gelen konu başımıza gelenin doğal bir süreç değil, birilerinin çok iyi planlanmış bir operasyonu olduğu. Bütün dünyada eşi benzeri görülmemiş bir etki yapan, bütün küresel süreçleri, trafiği, üretimi, ulaşımı durdurabilen bu silahı kim yapmışsa, yol açabildiği bütün bu etkilerin gücünden daha da güçlü olmalı.

Koronavirüsün etkilerinden ve olgulardan söz ediyoruz tüm bu süreç boyunca, fakat işin arkasında birilerinin olma ihtimali de göz ardı edilmemesi gereken bir husus. Kesin olarak böyle bir gizli elin olmadığını kimse söyleyemez.

Aslında komplo teorilerinin en güçlü tarafı, aynı zamanda onları bilimsel olmaktan da çıkaran en zayıf tarafı aynı: Kolay kolay yanlışlanamazlar. Karl Popper'in meşhur "yanlışlanamazlık" ilkesi uygulandığında ortaya konulan en mantıklı komplo teorisi -mantıklılığı ölçüsünde yanlışlanabilirliği de az olduğundan- bilimsellikten o kadar da uzaklaşmak durumunda oluyor.

Ortada bir delil, belge veya gerçekten böyle düşünmeyi gerektirecek ciddi bir işaret bulunmadığı sürece, sadece sonuçlardan yola çıkarak bu tür kurgulara ulaşmak aynı yoldan giderek bu süreci çürütmeyi de imkânsız kılıyor.

Yine de bu mantık ve yanlışlanamazlık ilkesi böyle bir komplonun olmadığını elbette göstermiyor. O yüzden genellikle bu işin ardında gösterilemeyen faili teftişin çaresiz uğraşı yerine yaşadığımız sürecin bize ne yaptığını ve bizi nereye doğru sürüklüyor olduğunu düşünmek daha kolay ve daha doğru oluyor. Neticede birilerinin dahli olmuşsa da olan olmuştur. Geçmiş olsun, operasyonu yemişizdir, bütün küre olarak.

Koronavirüsle ilgili komployu göstermek üzere bugünlerde bulunan kehanetler, bunu yeterince ispatlayabilir mi?

Bazı kehanetler dolaşıyor. Kehanet tutmuş görününce ya o kehanete bir keramet atfetmek veya o kehaneti komplonun bir parçası saymak tipik iki davranış biçimi. Oysa birincisi, bu konudaki kehanetlere bir keramet atfetmenin bir anlamı yok, zira bir virüs salgınının yaşadığımız kürenin en büyük risklerinden biri olduğunu bilmeyen yoktu. Virüs ve virüse dayalı salgın hastalıklar hayatımıza küreselleşmeyle birlikte girmiş vakalar değil. İnsanlık tarihi kadar eski bir şey. Küreselleşmeyle birlikte insanlığın bu kadar iç içe yaşadığı, kelimenin tam anlamıyla küçücük bir köye dönüşmüş bir dünyada bir bulaşıcı virüsten kaynaklanabilecek bir tehdit, öteden beri dünyanın gündeminde zaten. Bu gündemden insanların aldıkları ilhamlarla tutan kehanetler yapmaları kerametlerini değil, sadece dünyanın bazı gelişmelerini iyi takip etmiş olduklarını gösterir, ki bu da elbette küçümsenecek bir şey değil.

İkincisi, kehanetleri muhtemel bir komplonun parçası sayanlar da zamanla bunu marazi bir düşünme biçimine dönüştürür. Gelmekte olan bir depremi haber verenler, depremin failleri değil habercileri olabilir sadece.

Buna rağmen, elbette daha önce de dediğimiz gibi bu virüsün bir laboratuvarda üretilmiş olma ihtimalini tümden yok sayamayız. Ancak bu ihtimal ispatlanmadıkça buna fazla takılmanın anlamı yok. Neticede şu anda bu virüsün etkilediği ülkeler ve insanlar arasında böylesi bir muhtemel komplonun bütün olağan şüphelilerinin de var olduğunu unutmamamız lazım.

İşte Avrupa! Bütün efsanesiyle, sosyolojisiyle, değerleriyle, ekonomisiyle bu virüs karşısında çökmüş durumda. İşte ABD! Bu virüsün onu nasıl etkileyebi-

leceği hususunda hala ciddi bir belirsizlik karşısında aciz durumda. İşte İsrail! farklı bir durumda değil. İşte Çin…

İsterseniz bu olay karşısında en çok kim karlı çıkıyor diye bakarak sonuca ulaşmaya çalışalım. Fail aramaya kalkıştığımızda elden ele dolaşan, daha doğrusu surattan surata çarparak ilerleyen bir bumerang karşısında kalıyoruz.

Trump, virüsü Korona veya Covid-19 diye isimlendirmek yerine doğrudan "Çin Virüsü" diye isimlendirmeyi tercih ediyor. Böylece dünyanın bütün zamanlarının olağan şüphelisi ABD bu olaydan Çin'i sorumlu tutmuş oluyor. BAE ve Yunanistan merkezli sosyal medya hesapları ise virüsün en geç girmiş ve şu ana kadar en az etkilenmiş ülke olması dolayısıyla Türkiye'nin bu işin arkasında olabileceğini söylüyorlar. Bu da komplo ve hepsinin de böyle düşünmelerini kolaylaştıracak ciddi veriler de var.

Daha ilginç bir komplo yine BAE kökenli, *Okaz Gazetesi*'nin muhayyilesi pek yüksek yazarı Noura el-Motayri açıkça bu virüsü dünyayı ele geçirme konusunda büyük bir silah olarak değerlendirip Katar'ın bu büyük silaha İran ve Demokratlarla birlikte yatırımcı ortak olmak üzere katıldığını yazdı. Sonradan yazdığının tamamen edebi kurgu olduğunu söylese de bu ifadeleri satın almak, benimseyip yaymak üzere bekleyen ciddi bir alıcı bulmakta gecikmedi.

Neticede virüs kendi saltanatını yaymaya, hükmünü icra etmeye, bu arada geleceğin dünyasını da tayin etmeye dönük etkisine devam ederken kimileri virüs üzerinden eski hesaplarını görme tamahından geri durmuyorlar.

Sorumluluk

Kürenin her yanındaki insanlar olarak hepimizin aynı dünyada olduğumuz ve dolayısıyla hepimizin birbirimize karşı sorumlu olduğumuz gerçeğini bilmiyor değildik. Ama göz ardı ediyorduk. Küçücük bir virüs geldi ve bunu bütün dünyaya bu açık gerçeği en çarpıcı bir biçimde hatırlattı.

Kürenin zenginleri, müstekbirleri aslında dünyayı kendileri için fena halde küçültürken, kendileri dışındakiler için dünyayı eskisinden bile daha büyük, daha erişimsiz, daha çorak hale getirmişlerdi.

Myanmar'da zaten en zor şartlarda yaşamakta olan gariban Arakanlı çocuklar üzerlerine yağan kurşunlardan kaçamazken, atıldıkları çukurlarda cesetleri yanarken iki metre öteye erişebilecek güçten de yoksun kalıyorlardı. Ne bedenleri ne sesleri bütün dünyayı bir salona sığdıracak kadar kolaylaştırmış para babalarına, iktidar seçkinlerine ulaşmıyordu.

Gazze'de koca bir şehri bütün insanlarıyla muhasara altında tutan azgın işgalci uygulamaların haberleri de bilgisi de bütün trajikliğiyle her gün göz önün-

de ama bu haberler sadece küçük köyün küresel malumatları olarak kayda geçiyor, vicdanlara hiçbir şekilde seslenmiyordu.

Suriye'de, Yemen'de, Libya'da, Keşmir'de, Afrika'da... Küreselleşmiş dünyanın bütün nimetlerinden istifade edenler, bu nimetlerin bedellerini ödemeye yanaşmıyorlardı.

Koronavirüs önümüze küreselleşme ile birlikte yaşamakta olduğumuz nimetlerin, almaktan olduğumuz hizmetlerin ödemekten kaçtığımız faturaları bir bir koyuyor. Evi Rusya ve Esed rejiminin bombardımanıyla başına yıkılan, anasız babasız kalan ve en son kendisi de bir lokma ekmek bulamadığı için ölecek noktaya gelirken son nefesinde "burada yaşadıklarımı Allah'a anlatmaya gidiyorum" diyen Suriyeli çocuğun sesi bu dünyanın refahtan şımarmış olduğu için bütün duyarlılıkları körelmiş insanına ulaşmadı, ama şimdi herkes bu şikâyetin arşı nasıl titrettiğini hissediyor.

Koronavirüsün dünyamıza bu müdahalesinden sonra artık hiçbir şeyin eskisi gibi devam edemeyeceği kesin. Yaşadığımız dünya düzeninin adaletten uzak halinin çok ciddi sorunlara yol açıyor olduğunu söylüyorduk. Türkiye yıllardır bu düzenin dünyanın sorunlarını çözmeye dönük hiçbir niyet, yetenek ve iradesinin olmadığını "dünya beşten büyüktür" başlığı altında ifade ediyordu.

Koronavirüs bizi eğitiyor bir yandan da. Bize ilk verdiği derslerden birisi, başkalarının sorumsuz davranışlarının hayatımızı tehlikeye atabileceği gibi kendi davranışlarımızla da başkalarının hayatını tehlikeye sokabilme ihtimali.

Etiğin temeli de olan bu ilke üzerine sosyal davranışlarımızı düzenlemek esasen medenileşmenin de birincil ölçülerindendir. Sosyal ortamda yaptığımız her davranışın başkalarını ilgilendiren, başkalarını etkileyebilecek sonuçları üzerinde de düşünmek zorundaydık. Bunun gafletindeydik, şimdi bu uyarı bizi kendimize getirmiş olmalı.

Belki daha önce dediğimiz gibi bireysel özgürlüklerin sınırlarını yeniden çizmeliyiz. Hangi davranışlarımız ne kadar bireysel veya kişisel sınırlarımızda kalıyor? Bu konuda herkesin sosyal sorumluluk çerçevesinde kendine çeki düzen vermesi gereken bir büyük bilinç şokuyla karşı karşıyayız.

Tabi şehir hayatında olduğu kadar küresel düzeydeki, uluslararası ilişkilerde de bu durum yeni sorumluluklar getiriyor. Ülkeler, benim içimde olup biten her şey sadece beni ilgilendiriyor deme lüksünden artık sıyrılmalı. Dünya külfet noktasında bu kadar birbirini etkilerken, ülkelerin kendi içlerinde de dünyanın denetimine daha açık hale gelmesi kaçınılmaz.

Elbette temel insan hakları düzeyinde bir açıklık ve denetimden bahsediyoruz. Bugünlerde Koronavirüs'e kaynaklık etmiş olan Çin'in virüsle mücadelede bütün ülkeleri geride bırakacak kadar ilerleme kaydetmiş olduğu söyleniyor.

Ancak bunu bilmemizin bir imkânı yok aslında. Çünkü Çin, bu konuda dünyaya şeffaf davranmadığı için zaten bu sorun patlak verdi. Kendi ülkesinde olup kendi ülkesinde bitmeyen bir şeyi dünyadan gizlediği için yaşanan gecikmenin dünyaya maliyeti ortada. Bugün bile ne kadar doğru veya yanlış söylediğini kimse kestiremiyor. Böyle ise bile, bundan sonra dünyanın geri kalan ülkelerine karşı bilgi gizlememek ve verileri paylaşmak, bu ortak hastalıkla iş birliği içinde mücadele etmek gibi bir sorumluluktan kaçamaz.

Bu konuda sorumluluk üstlenmekte kusur işleyenlerin sadece kendilerine değil dünyanın geri kalanına da ciddi bir tehdit oluşturacağı gün gibi ortada.

Bu konuda Mısır'ın baştan itibaren Covid-19 tipi Koronavirüsle ilgili politikası da bu sorumsuzluğun en vahim örneklerinden biri. Bu sorumsuzluk tabii ki başta Mısır'ı kötü etkiliyor ancak Mısır üzerinden bütün Afrika ve hatta bütün dünyaya yeni bir tehdit kaynağı oluşturuyor.

Rakamlar baştan beri küçümseniyor, doğru dürüst bir kolektifi mücadele yok ve üstelik halk ve devlet arasındaki ciddi kopukluk halkın tedbir kampanyalarına aktif katılımını engelliyor. Bazı haberlere göre Mısır'da vaka sayısı 20 binleri bulmuş olduğu halde son açıklanan rakamlar iki yüzü bile bulmuyor. Üstelik yüksek rütbeli bazı askerlerin bu hastalığa yakalandığı ve öldüğü haberlerine rağmen Mısır'da ciddi bir tedbir yok. Halk tedbir çağrılarına uymuyor. Hastalığın yayılmasının Mısır'da kontrol altına alınamaması sadece Mısır'da değil, başta Körfez ülkeleri ve Afrika olmak üzere bütün dünya için tehdidin alınan bütün tedbirleri boşa çıkaracak şekilde devamlılığını sağlayacaktır.

Koronavirüsün bize en büyük mesajını "sorumluluk" olarak okursak yanılmayız. Bireysel, toplumsal ve uluslararası sorumluluk.

Türkiye Sosyolojinin Kurallarından Muaf Değil

Çağımızın en istisnai küresel krizlerinden biri olan Koronavirüsle mücadele konusunda şu ana kadar Türkiye'nin sergilediği başarı performansı bütün dünyada temayüz etmesini sağlamıştır. Baştan itibaren devlet ve toplum uyumunun da en parlak örnekliğiyle ortaya çıkan bu performansta Türkiye'nin yıllardır geliştirmekte olduğu sağlık sisteminin bütün dünyanın ne kadar ilerisinde olduğu bu vesileyle bariz bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Dünyanın silah, ilaç ve bilişim teknolojilerinde dünyanın en ileri ülkelerinin bu kazanımlarını kitlesel sağlık hizmetlerine aktarabilmeye dönük bir yatırım yapmamış olmaları ise bir skandal olarak patlamıştır.

Bu esnada kimin gerçekten insanı yaşatmaya, kimin insanlara sadece hükmetmeye ve öldürmeye dönük işler yaptığı da görülmüştür. Türkiye'nin insanı

yaşatan politikalarıyla bundan sonraki dünyada daha da parlayacağı ve yeni siyaset modelleri için bir ilham kaynağı olacağını tahmin etmek zor değil. Öte yandan Koronavirüsün yarattığı krizin etkileri Dünya çapında görülmeye başladı. Dünyanın en büyük ekonomilerini derinden sarsan dalgaları çarpmaya başladı bile.

Kendi komşusu açken kendisi tok yatan insanlarla dolu bir toplum olma durumlarının had safhada ortaya çıktığı bir durumdayız. Bu krizde bir miktar tuzu kuru olarak evinde oturma lüksü olanlarla, günübirlik kazancıyla geçinen insanların evde oturduğunda aç kalmaların bolca yaşandığı durumlar var. Ama bu karşılaştığımız imtihan insanların birbirlerine merhamet göstermedikleri bir durumda, toplumda yaşayan insanların kendilerini gerçekten bir bünyenin organı gibi hissetmedikleri durumda, hiçbir devletin güç ve takat getireceği bir imtihan olamaz.

Bu arada Türkiye'nin son derece başarılı bir biçimde yürüttüğü süreçte bu performansla mütenasip olmayan bir olay 09.04.2020 tarihinde ilan edilen sokağa çıkma yasağının ardından yaşandı. Bu olaylar Türkiye'nin şimdiye kadarki genel görünümüne hiç uymadı ve aslında Türkiye'nin genel durumuna bir haksızlık. Zira Türkiye gerçekten bu değildi. Ama bu konuda bile Türkiye'nin neticede sosyolojinin genel kurallarından muaf bir toplum olmadığını hatırlamamız lazım.

İş sosyolojinin kurallarına geldiğinde ise çok net, kesin tahminlerde bulunmanın da mümkün olmadığını hemen hatırlamak gerekiyor. Toplumda özellikle bu tür durumlarda kaldığında bireyler nasıl davranacakları konusunda sosyologlar tarafından türlü türlü modellemeler yapılmıştır. Bütün modellemeler insanın matematik hesaplarla ya kendi bencil çıkarlarıyla hareket ederek toplumu felakete sürükleyebilecekleri veya toplumun felaketinin kendisinin de felaketi olacağının hesabını göz önünde bulundurabileceği arasında salınıp durur.

Şöyle örnekler var mesela:

"1. Su kıtlığı var ve yurttaşlar su tüketimini kısmaya sevk edilirler. Eğer her yurttaş kendi çıkarını düşünerek bu isteğe cevap verirse, hiç kimse suyu stoklamayacaktır. Açıkça, her bir kişi tarafından yapılan biriktirme şehrin arzında önemsiz bir etki yapar, fakat münasebetsizliğin olacağı bir gerçek. Diğer taraftan eğer herkes kendi çıkarı için davranırsa, sonuçlar herkes için bir felâket olacaktır.

2. Eğer herkes vergisini ödemezse, devletin işleyişi çökebilir. Aynı şekilde her kişi, kendisi de dahil herkes vergisini ödemeyi tercih ederse vergisini ödemeyen hiç kimse kalmaz. Tabi ki, kişi için en iyisi kendisi dışında herkesin vergi ödemesidir. Fakat herkes böyle düşündüğünde yine bir felaket.

3. Üretim fazlası olan birçok yıldan sonra çiftçiler, fiyatların yükselmesi için gönüllü olarak ürünlerini kısmaya karar verirler. Fakat hiçbir çiftçi, fiyat etkilemek amacıyla

üretmez, böylece her biri üretebileceğini üretmeye ve ne getirirse getirsin ürettiğini satmaya başlar ve bir kat daha üretim fazlası oluşur." (Poloma, 1996: 179)

Bu durumda 9 Nisan günü yaşananlar önceden kestirilebilir miydi? İki saat değil de iki gün süre verilmiş olsaydı insanların marketlere akarak yüksek temas sağlamasının süresi iki güne yayılıp sayı 250 bin yerine 3-4 milyon insanın yakın temasına mı yol açardı? Kimse bilemez bunu.

Sosyolojide matematiğin işini asıl zorlaştıran şey bu konudaki kültür farkları ve insanların her zaman rasyonel davranmıyor olmalarıdır. Davranışlara korkular, kaygılar yön vermeye başlayınca, sosyoloji de boş durmaz elbet, ona da uygun bir yaklaşımda bulunur.

İbret Alınacak Tarihi Kontrol Etme Arzusu

Sosyoloji ilminin ilk ortaya çıkmasını sağlayan motivasyon, insanın doğa bilimleri alanında ortaya koyduğu çerçeveleme, kontrol etme ve olacakları tahmin etme arzusuydu. Doğa üzerinde tamamlanmış olduğu düşünülen iktidarın bir de toplum alanına kusursuz bir biçimde uzatılması arzulanmıştı. İnsan dışı varlıkların, yani doğanın davranışları öngörülüp kontrol edilebiliyorsa, toplumların da davranışları neden tanımlanıp, tabi oldukları kurallar tespit edilemesindi?

Bu soru eskiden tarih ilminin çatısı altında sorulurdu ve soranlar genellikle krallar, emirler, sultanlar olurdu. İbn Haldun'un meşhur Mukaddime'si tarihte devletlerin ve toplumların ömürlerinin ne olduğuna ve bu ömrün alınabilecek bazı tedbirlerle ne kadar uzatılabileceği sorusuna bir cevap arayışıydı. Danışmanlığını yaptığı sultanların devletlerini daha uzun yaşatma arzusuyla sordukları soruya.

İbn Haldun Kuzey Afrika topraklarında tarih anlatımları üzerinden toparlayabildiği geçmiş ve halihazır devlet örnekleri üzerinden devletler tarihinin tabi olduğu bir tarihsel-toplumsal düzenlilikleri "Allah'ın yaratışındaki sünnet" başlığı altında toparlamaya çalıştı. Bunu da sultanların kontrol arzularını karşılamaktan ziyade onlara ibret alacakları bir nasihat formunda toparladı. Kitabının aslı adı da İbretler Kitabına Mukaddime idi (el-Mukaddime li Kitabu'l İber).

Çağdaş sosyoloji pratiğinin ilk örneğini oluşturduğu kabul edilen bu düşünce tarzında tarih ve sosyoloji kontrol edilebilecek bir alan olmaktan ziyade ibret alınacak bir alandır ancak ne kadar ibret alınacak olsa da mukadder olan bazı kurallardan kaçınılamaz. Zira toplumlar ve devletler de insan tekinin tabi olduğu biyolojik kurallara benzer kurallarla doğup yaşadıkları gibi belli bir zamana bağlı olarak ölürler. İyi yaşarsa, sağlıklı beslenirse, Allah kaza bela vermezse, bu ömür belki uzatılabilir ama nihai sondan kaçınılamaz.

Tarihi ve sosyolojik gerçeklikleri kendilerinden ibretler alınacak birer ders gibi okumak ile onları bir araştırma nesnesi olarak görmek arasındaki fark buradan çok kolaylıkla fark edilebilir tabi. Modern sosyoloji insana, toplumlara, hadiselere bir nesne gibi bakarak bu nesnelerin davranışları arasındaki düzenlilikleri üzerinden *toplumsal yasa*ya oradan da toplumları kontrol altına alacak bilgiye ulaşmaya çalışır.

Bugün yaşamakta olduğumuz hadise aslında dünya tarihinde insanlığın başına neredeyse düzenli olarak gelen bir olay. Ancak bizim neslimizin başına bu ölçekte gelinceye kadar bu gerçeği unutmuşuz nerdeyse. Belki kendi hayat süremiz içinde insanlığın kaydettiği yüksek seviyeli teknolojik gelişme hızının yol açtığı kibir ve böbürlenmeden biz de nasibimizi almış ve bu yalın gerçeği, tarih içindeki bu düzenli salgın ihtimalini biz de topyekûn unutmuş oluyoruz.

Bunu bize unutturan bu teknolojik gelişmelerle dünyanın artık başka bir dünya olduğu hikayesine fazla güvenmiş olmamız. Bize artık bir şey olmaz, virüs dediğin şey nedir ki? Nasılsa insanlık vereme de sıtmaya da koleraya da envai çeşit hastalığa da ilaç bulmadı mı? Bilim ve teknolojinin daha da gelişmiş olduğu bu aşamadan sonra insanlığın çözümünü bulamayacağı nasıl bir hastalık olabilir ki?

Oysa tarihten yeterince ibret alınmış olsa, tarih ibret amacıyla okunmuş olsa, tam da insanın kendi ilmine, teknolojisine güvenmenin de yeni bir şey olmadığı görülmüş olurdu. Tarih boyunca insanların kendi kurdukları medeniyetlerin yıkılmaz, sarsılmaz ve ebed-müddet olduğu düşüncesine yine düzenli olarak ve sürekli olarak kapılmış olduğu da görülürdü. İktidar böyle düşündürür, hümanist iktidar bütün insanlık adına herkesi böyle düşündürür ve bu dünyadaki asıl varoluş anlamından insanı uzaklaştırır.

İnsanın doğa üzerinde kurduğu kontrolün aynısının toplum alanı üzerinde de kurma arzusuyla ortaya çıkan sosyolojinin en önemli tespiti insanın aslında doğa üzerinde kurduğunu düşündüğü kontrolün de ideolojik bir yanılsama olduğunu tespit etmesi olacaktı. İnsan kurduğu teorilerle, yaptığı kavramsallaştırma ve isimlendirmelerle aslında yavaş yavaş kendine başka bir şeyi göremediği bir dünya yaratıyor. Bu dünya onun için içinden çıkılması çok zor bir zindana dönüşür zamanla. Ali Şeriati'nin bahsettiği dört zindan türünden bir zindan.

Bu arada yaşanan baş döndürücü teknolojik gelişmelerle her şeyin kontrol altında olduğu düşüncesine karşılık insan davranışı da içinden çıkılmaz paradoksal mantıklarla çalışır. İşin içine matematiği de katsak, insan davranışının bütün ihtimalleri önceden tüketilemiyor. Geçen yazımızda verdiğimiz örneklerin yanına isterseniz aynı kaynaktan (Margaret M. Poloma) şu örneği de bir kenara yazalım:

"*Pek dost olmayan iki ülke askeri bütçelerini hazırlıyorlar. Her bir ülke, daha güçlü bir ordu kurarak diğeri üzerinde askeri avantajı ele geçirmek ister ve her biri buna göre harcama yapar. Sonunda her ikisi de aynı güce sahip olur ve daha da yoksullaşır.*" (Poloma, 1996: 179)

Bugün, birbirlerine karşı, birbirlerini en yaratıcı biçimde ve binlerce kez imha edebilecek silah teknolojilerini üreten devletlerin, kendi insanlarını onurlu bir biçimde yaşatmak için hiçbir şey düşünmemiş oldukları ortaya çıkıyor.

ABD'de en temel sağlık hizmetleri için bile dünyanın parası isteniyor, ölenlerin gömülmesi için yakınları bütün varlıklarından vazgeçmek zorunda bırakılıyor. Bir tarafıyla uzaya merdiven dayamış olan insanın, başka bir yanıyla hayatiyet ifadesi bütün yapraklarını döküşünün resmidir bu.

Tarihi ibret için okumuş olsak aynı tavrı nice Firavunların, nice kralların, nice Nemrutların örneklerinde de görmez miyiz?

Kaynaklar

Poloma, M. Margaret, 1996, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, İstanbul: Gündoğan Yayınları.